

Міністерство освіти та науки України

- Кафедра історії України Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
- Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
- Кафедра історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
- за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології НАН України

**Збірка наукових праць
(за матеріалами конференції 14-15 березня 2024 року)
м. Одеса**

«Історична, краєзнавча та літературна Одещина»

Електронне наукове видання

**Кафедра історії України Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

**Кафедра історії України та спеціальних історичних
дисциплін Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова**

**Кафедра історії України Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка**

**за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного
Причорномор'я Інституту археології НАН України**

**ІСТОРИЧНА, КРАЄЗНАВЧА ТА ЛІТЕРАТУРНА
ОДЕЩИНА**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2024

УДК 94(477):(06)

У

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 22 від квітня 2024 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № ... від2024 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*

PhD Герасименко В. В. (Одеса) – *відповідальний секретар*

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Брюяко І. В. (Одеса)

Історична, краєзнавча та літературна Одещина: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2024. 151 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються історії Одещини та прилеглих українських територій. До неї увійшли публікації молодих дослідників, переважно з Одеси та Полтави, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, що відбулася 14-15 березня 2024 р. у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Бачинська О. А.

д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ЗМІСТ

ПАНСЛАВІСТСЬКА ІДЕЯ У ГРОМАДІВСЬКОМУ ТА НАРОДНИЦЬКОМУ РУХАХ В УКРАЇНІ (70-ті рр. XIX ст.) <i>Ангельчук Дмитро, Савченко Віктор</i>	8
ПРОЦЕС УТВОРЕННЯ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ НА ОДЕЩИНІ В XIX ст.. <i>Артюх Ірина</i>	16
ІСТОРІЯ ТОПОНІМУ ОСТРОВА БЕРЕЗАНЬ ЗА ПИСЕМНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ <i>Березанський Антон, Коваленко Оксана</i>	21
ХРЕСТОВИЙ ПОХІД 1443 – 1444 РОКІВ ТА ПОДАЛЬША ДОЛЯ НАРОДІВ НА БАЛКАНАХ ТА ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І (ЗА ДАНИМИ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ) <i>Бруяко Петро, Серета Олександр</i>	25
МИНУЛЕ СТОРОЖИНЕЧЧИНИ ЗА ЕТИМОЛОГІЧНИМИ ТА ПИСЬМОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ <i>Гадинко Олександр</i>	30
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ В ОДЕСЬКІЙ МІСЬКІЙ ДУМІ ТА УПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОПОЗИЦІЙ МІСЬКИХ ГОЛІВ ОДЕСИ II ПОЛОВИНИ XIX ст.) <i>Герасименко Вікторія</i>	38
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПОЛТАВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА <i>Дементій Світлана, Бабенко Людмила</i>	48
ЗАСНУВАННЯ ВЕЛИКОЇ МИХАЙЛІВКИ: ПРОБЛЕМА ДАТУВАННЯ <i>Івис Вілен, Серета Олександр</i>	54
ІСТОРИЧНИЙ ЦЕНТР МІСТА ПОЛТАВИ У ПЕРСПЕКТИВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК: НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ <i>Луценко Іван, Бабенко Людмила</i>	60
ЗАСНУВАННЯ ОДЕСИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ	

Березанський А. В.
студент 2 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава
Коваленко О. В.
к.і.н., доцент кафедри історії України
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

УДК 94 (477)

ІСТОРІЯ ТОПОНІМУ ОСТРОВА БЕРЕЗАНЬ ЗА ПИСЕМНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

У кожній історичній місцевості є свій топонім, який в процесі еволюції може зазнавати трансформацій, або докорінно змінюватися. Назва острова Березань, яка буде розглянута в цій публікації, не є виключенням.

Ключові слова: острів Березань, Борисфеніда, грецька колонізація, топоніміка, археологія північного причорномор'я.

Гіпотеза ототожнення поселення на цій території з описаною Геродотом та Євсевієм Кесарійським Борисфенідою дає нам найдавніший відомий топонім, який можна співвіднести з цим островом, який в ті часи ще був півостровом. Походить він вочевидь від давньогрецької назви річки Дніпро, яку іменували Борисфеном, чиє гирло неподалік впадає в Чорне море. Є дослідники, що не погоджуються з ототожненням Борисфеніди та поселення Березані, відносячи згадану назву до тогочасної території сучасного міста Одеси [1, с. 126-128], але, на загал в історіографії, ця думка вважається маргінальною і не має широкого поширення. Інші зафіксовані в античну добу згадки острова, що досліджується – відсутні.

Подальша назва цього географічного об'єкту з'являється вже в середньовіччі, коли тут розташовувався важливий пункт торгового шляху «Із варяг у греки». Візантійські джерела звать його островом Св. Етерія, зокрема Костянтин Багрянородний у своєму трактаті «Про управління імперією» надає опис торгового маршруту русичів, зі згадкою острова з такою назвою в лимані, на якому вони мають стоянку в два-три дні [2, с. 22], тоді як увесь регіон іменується Білобережжям. З аналогічною назвою – Св. Етерія маємо згадку цього торгового форпосту в договорі князя Ігоря Рюриковича з Візантією 944-го року [3, с. 40]. Ця ж назва публікується та пояснюється в середньовічному тексті під назвою: «Жития епископов Херсонеских». Згідно цього джерела, один з семи херсонеських єпископів, святий Етерії прибився до острова Алсос, де і помер [4, с. 88]. Вочевидь, від імені цього святого острів і оновив своє найменування. Походження ж його попередньої згаданої тут назви – Алсос, потребує подальших досліджень.

У 1559 р. під час Кримського походу московського воєводи Данила Адашева, у донесенні Івану Грозному острів іменується Озібеком [5, с. 48]. Простежити час появи й походження цієї назви вкрай важко, через фрагментарні свідчення про регіон у часи Литовської держави та Речі Посполитої, хоча на мапах генуезьких купців цього часу він позначений як Барберезе, що на думку дослідників є нічим іншим, як перекинутим давньоруським вже згаданим найменуванням «Білобережжя» [6, с. 12]. Як стратегічно важливим острів у цей час ніхто не розглядав, звідси і відсутність його широкого висвітлення в джерелах.

Перший задум збудувати тут укріплення виникає у 1737-му р., саме ним датується проєкт побудови фортеці на острові Адда, підписаний Николасом фон-Брадке [7, с. 45]. Цей документ дає нам згадку тодішньої турецької назви острова. Згодом, під час турецького панування виникає й інша, назва, а саме Бюрюк-Юзень-Ада, що перекладається, як Вовчої ріки острів [6, с. 17-18]. Власне, від цього словосполучення на думку більшості дослідників і з'явилося подальше найменування острова, як Березань.

Детальний філологічний аналіз виклала в своїй статті «О

названи острова Березань» Олена Ридзевська [8, с. 79-89]. Авторка проаналізувала наявність подібних назв в регіоні, а також інших топонімів на р. Дніпро, пов'язаних з вовками, як от: «Вовчець», «Вовче горло», острів Вовчий тощо. Також вона висунула доволі цікаву гіпотезу скандинавського коріння цієї назви. У 1904 р. шведським мовознавцем Адольфом Нуреном було опубліковано рунічний напис датований близько 1100 р., де мова йшла про купця, що сидів на півдні та помер в «Ulfshali», корінь якого містить назву «вовк» [9, с. 497]. Отож, останнє слово Радзевська пропонує трактувати як скандинавську назву сучасної Березані, де теж простежується «вовче» коріння її походження [8, с. 87]. Додаткової ваги, на мою думку, цій гіпотезі додає той факт, що у 1905 р. експедицією Ернста Штерна тут було знайдено рунічний камінь, що підтверджує використання скандинавами острова, як стоянки у своїх торгових походах. Окремо також дослідниця звертає увагу, що поширена в науково-популярних колах думка, яка ґрунтується на простій співзвучності, ніби топонім Березань має своє походження від назви дерева береза, є абсолютно не науковою та безпідставною [8, с. 82].

Таким чином, ми можемо простежити, що за час свого існування відомий нині острів під назвою Березань, мав як мінімум вісім найменувань: Борисфеніда, острів Св. Етерія, Алсос, Озібек, Барберезе, Ада, Бюрюк-Юзень-Ада і найсучасніший варіант Березань. Однак, цей список не є вичерпним і за аналізом нових писемних джерел може бути доповнений. Також, уваги в окремій статті вартує позначення острова на стародавніх мапах, що стане темою майбутніх досліджень.

Список використаних джерел

1. Добролюбский А. О., Губарь О. И., Красножон А. В. Борисфен – Хаджибей – Одесса. Историко-археологические очерки. Одесса – Кишинев: Высшая Антропологическая Школа, 2002. 272 с.
2. Німчук В. Хрестоматія з історії української мови Х - XIII ст. Київ-Житомир: НАН України ІН-Т УКР. МОВИ, 2015. 350 с.

3. Болтенко М. Ф. Стародавня руська Березань. Археологія. 1947. С. 40.
4. Кузьмищев А. Г. Остров Березань в эпоху средневековья. Изученность проблемы. *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: V Міжнар. студент. наук. археол. конф.*, м. Чернігів, 14–16 квіт. 2006 р. Чернігів, 2006. С. 87–88.
5. Ковалевский Ф. Остров Березань. *Записки Одесского общества истории и древностей*. 1906. Т. 26. С. 48.
6. Сапожников І. В. Штурм острова Березань чорноморськими козаками: монографія. Київ-Іллічівськ: Елтон-2 - Гратек, 2000. 128 с.
7. Болтенко М. Ф. Исторические судьбы острова Березани. *Записки Одесского археологического общества*. 1960. Т. I (36). С. 383.
8. Ридзевська Е. А. О названии острова Березань. *Советская Археология*. 1947. № IX. С. 79–89.
9. Noreen A. Altschwedische Grammatik, mit Einschluss der Altgutnischen. Halle: Max Niemeyer, 1904. 642 p.